

УДК 801.81:398.54(=161.2)''19''

Вертепна драма у Західній Україні ХХ ст.: ідеї, образи, сюжет

Марта СТЕФУРА

Аспірант кафедри української фольклористики
імені Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: marptushyk@ukr.net

У статті проаналізовано тексти народної вертепної драми ХХ століття, узагальнено образи та ідеї, наявні у текстах. Авторка зазначає, що для українських народних вертепів характерне поєднання традиційної форми з актуалізацією подій про сучасне життя. Саме завдяки своїй здатності до осучаснення цей фольклорний жанр досі продуктивний і розвивається. Вертепна драма, як жоден інший жанр українського фольклору, безпосередньо пов'язана із життям народу, відображає його споконвічне прагнення до добра і свободи. У доступній формі у вертепній драмі висловлено надії на кращу долю для України, прагнення об'єднати національні сили для боротьби зі «злом», віру в щасливе майбутнє України. Об'єктом дослідження стали шість текстів народних вертепів, які були опубліковані у додатку до зимового випуску газети «За Вільну Україну» у 1991 році.

Ключові слова: вертепна драма, традиція, фольклор, текст, ідея, образ.

Дослідження української народної драми є одним із актуальних завдань сучасної фольклористики, оскільки в її змісті і структурі спостерігаємо виразні зміни й трансформації традиційної усної словесності. Це значною мірою пов'язано з суспільними процесами, адже, як зазначала дослідниця фольклору Д. Ріхтман-Аугуштин, «пауперизація (масове зубожіння) села відкрила шлях індустріалізації, відходу селян у міста і занепаду народної культури. Цей соціальний і демографічний процес особливо посилювався після Другої світової війни. Це процес, який накреслює розвиток європейської цивілізації й завершується розтрачуванням доіндустріальної народної культури» [5: 451].

На сьогоднішній день постає багато запитань щодо систематизації та уніфікації назбираної упродовж століть інформації про народну драму, її зв'язок із сучасними народними театральними діями. Відтак ця стаття є спробою проаналізувати порівняно нові опубліковані тексти народної вертепної драми у її зв'язках із давніми народними ляльковими вертепами, щоб зацентувати увагу на змінах, які відбулися у їхньому змісті на ідейному та образному рівнях.

1991 року зимовий випуск газети «За вільну Україну» вийшов із додатком «Український вертеп», в якому було поміщено кілька публіцистичних статей про Різдво, Святий вечір та звичаї, що його супроводжують, про свято Меланки, авторські поетичні твори на різдвяну тематику. Крім того, тут було опубліковано кілька сценаріїв вертепів і подано ескізи давніх вертепних шопок та ляльок, які були персонажами давнього народного лялькового вертепу. Важливо, що упорядники додатку не знехтували й музикою, яка супроводжувала вертепні та Меланкові дії, і подали декілька колядок із нотами для вертепу, Маланки та Кози.

Для сучасного дослідника-фольклориста додаток «Український вертеп» є одним із джерел дослідження вертепної традиції на синхронному зрізі, зокрема 1980–1990-х рр. Досліджуючи окремі записи вертепів, зроблені у різний час, можемо скласти уявлення про загальні тенденції, які переважали у той чи інший період часу. Однак спершу варто пунктирно окреслити основні етапи становлення драматичного вертепного дійства в Україні.

На цей час багато важливих наукових питань щодо змісту й поетичних особливостей вертепу потребує перегляду. Насамперед досі не можемо впевнено й однозначно стверджувати: чи вертепні дійства, як і театральне мистецтво загалом, справді генетично споріднені з давніми ритуалами, чи їх варто розглядати як різні стадії розвитку театру? Очевидно, що головною в театральному мистецтві є естетична функція, тоді як ритуали, давні обрядові театралізовані дійства мали практичне призначення – магією слова закликати природні сили сприяти людям у веденні господарства, зокрема багатому врожаєві, допомагати в полі тощо.

Як відомо, однією з важливих рис фольклору є його варіантність. Ця риса виявляється в тому, що різні культури чи навіть різні регіони однієї нації, маючи у своєму духовному запасі подібні теми, сюжети, мотиви, часто цілком по-своєму опрацьовували їх, відштовхуючись від великих культурних традицій. Внаслідок цього з'являлися різні варіанти фольклорних текстів, що було свідченням багатства народної творчості, її невичерпності та гнучкості.

Таке становлення спостерігаємо і стосовно вертепної драми, і передусім, народного лялькового театру: вертепу, шопки, яселок, бетлейки, бетлегему, райка, петрушки [7: 8]. Крім того, на думку одного з найвідоміших дослідників українського вертепу Й. Федаса, варто розмежовувати терміни «вертеп», «драма вертепу», «архітектура вертепу». Це пов'язано з тим, що лялькові вертепи поєднували у собі гру людей і ляльок, а відтак мали свої особливості у зображенні дійства. Для лялькових вистав потрібні були інші умови, ніж у «живих вертепах». Отже, існував будиночок, який складався із двох поверхів і спеціальної нижньої шухляди. На першому поверсі відбувалися дії комічного, світського характеру. На другому поверсі могли бути розміщені ясла з маленьким Ісусом, а тому тут сюжет мав урочисто-піднесений і водночас трагічний характер. Цей будиночок часто власне називають вертепом.

Варто зазначити, що в вертепах народ мав можливість реагувати на різні суспільні та політичні явища, висловлювати свою думку, врешті, оцінювати конкретні події, що відбувалися в суспільстві. Саме тому весь час змінювалися засоби зображення у вертепному дійстві. Ось як писала про зміни у змісті й структурі «Меланки» І. Волицька: «Як показали польові обстеження, у 50–60-х роках намітилася тенденція активного осучаснення традиційної образної системи «Меланки». З'явилися навіть поняття «культурної» чи «окультуреної Меланки», яка від традиційної відрізнялася більшою стриманістю та упорядкованістю дійства, тенденцією до його сюжетного оформлення, залучення нових дійових осіб, продиктованих часом» [1: 22].

Подібні явища спостерігаємо і в трансформаційних процесах вертепних дійств. Насамперед зазначу, що порівняно із ляльковими «живі вертепи» мають більш упорядковану і чітку сюжетну лінію, персонажі, як правило, сюжетно поєднані між собою. Вертепи зазнають впливу часу: залучають нових персонажів, а події, які представлені у вертепі, часто є натяками на сучасні випадки або безпосередніми розповідями про них.

Відомий дослідник вертепної драми В. Резанов уважав, що обігрування реальних подій у народних драматичних дійствах потрібно пояснювати потребами людини більше знати про навколишній світ, адже «досліди та спостереження етнографів констатують у найнерозвинутіших дикунів жадобу до виразного ви-

довища, яке штучно відтворювало було б факти, події, що живо цікавлять певну соціальну групу» [3: 5].

Існування лялькового вертепу на початку ХХІ ст. є досить рідкісним явищем. Натомість більшого поширення набули «живі вертепи», учасниками яких були люди. Відтак саме для «живих вертепів» складено низку текстів, образи, ідеї та сюжети яких проаналізовано в цій статті. Йдеться про вертепи, які опубліковано у додатку до газети «За вільну Україну» 1991 р. «Український вертеп».

«**Вертеп із села Кобиловолок у Теробовельщині**» записав В. Щурат 1902 р. Текст містить 18 яв, кожна з яких сюжетно не пов'язана з попередньою чи наступною. Крім двох колядок, які сповіщають про народження Христа на початку і наприкінці твору, дійство має цілком світський характер. Можна припустити, що цей вертеп є другою частиною колись цілісного вертепного тексту з християнською сценкою про Ірода і трьох царів, які йшли вітати новонародженого Ісуса.

Після колядування у вертепі з'являються фірман і пан, які розмовляють на побутові теми. Після них виходять Жид та Іван: Жид вимагає від Івана заплатити борг за випивку, а той це заперечує, нападаючи на Жида. На крики прибігає Шандар, який спершу свариться з Жидом, але через його обіцянку дати дві кварта вина, арештовує Івана. Відсидівши арешт, Іван уже з'являється з козою, просить хлопців постерегти її, а сам, співаючи жартівливу народну пісню, йде до дівчини. Хлопці однак не встерегли козу, прибіг вовк і розірвав її. Сценка завершується плачем Івана за козою. Далі з'являються Богач із Гаврилова, який співає пісню про те, що не боїться смерті, і сама Смерть, яка хоче його забрати зі собою. Богач просить дати йому хоч годину, щоб попрощатися з дітьми та дружиною. Він все ще не вірить у те, що Смерть власне прийшла по нього, але та таки стинає голову Богачеві. Його жінка голосить, а тіло Богача забирає собі Чорт. Далі на сцену виходить Шандар – він співає про себе, про своє навчання і маму. Шандаря змінюють два вулани та Кася й Марися, які розмовляють польською мовою на побутові теми. Після розмови уланів із дівчатами у вертепі з'являється дід із торбою, який просить багато грошей за дійство, бо має «недобру жінку», яка його поб'є, коли той принесе мало грошей. І справді з'являється баба, яка свариться на діда за те, що той випросив грошей «іно на юшечку, а на петрушечку нема», а відтак змушує знову просити гроші. Діда з бабою змінюють два вояки і дві пані, а після них з'являється чарівниця, яка робить масло і польсько-українським суржилом співає пісню. Завершує дійство Стара Матка, яка розпочинала його з хлопцями. На прохання Старої Матки хлопці замикають вертеп і колядують «В Вифлеємі місті Христос сі родив».

Цей текст виразно побудований за такою формулою: спершу є зачин (хлопці з вертепом, їхня коляда «Нова радість стала», Стара Матка зі своїми дітьми), основна частина, яка складається з нанизаних одна на одну, ніяк не пов'язаних сюжетно побутових сценок і закінчення (Стара Матка й її слуги, котрі замикають вертеп і колядують). На таку особливість вертепного дійства вказував Й. Федас: «Вистави будувалися за принципом огляду, шляхом нанизування сцен. Завдяки цьому деякі сценки, номери переставлялися, опускалися, з'являлися нові. І це не руйнувало цілісності вистави. Сказане стосується і тих випадків, коли показувалася лише одна частина. Все це характеризує мобільність, динамічність, "відкритість" згаданого принципу, відкриває можливості для імпровізації і варіантності» [7: 80].

У вертепі тісно пов'язані між собою слово, танець і музика. Більшість персонажів танцює парами і співає пісні, тематика яких має розважальний, жартівливий характер. Деякі з таких пісень настільки самодостатні й не прив'язані до певного героя, що їх можна виконувати як окремі повноцінні твори. У вертеп уведено й уривок голосіння дружини за чоловіком, яке взято з народної традиції, адже його не складали спеціально для народної драми. Побутовий зміст вертепу зазвичай пояснювали прагненням людини приземлити народження Бога до реалій свого

життя, наблизити святе з'явлення Ісуса у людське середовище. Відтак такі сцени «можуть служити правильним відображенням своєрідного життя краю і його мешканців з їхніми поняттями і звичками, з їх поглядами на життя і людей» [2: 15].

Характерним для багатьох вертепів, і зі села Кобиловолоки зокрема, є участь персонажів, які репрезентують різні національності й суспільні групи. Народ влучно зауважував найбільш характерні риси поляків і жидів, панів і бідняків, які й відтворював у вертепному дійстві. Так, у вертепі з'являються гоноровий польський пан і простакуватий фірман, хитрий жид та Іван, який прагне розваг; гордий Богач, який настільки є самовпевненим, що навіть не боїться смерті; його лінива дружина, шандар, боягузливий дід і сердита баба. Характер кожного персонажа вертепу незмінний упродовж усього дійства: добрий герой не стає поганим, боягуз не стає сміливим, хитрий не стає чесним.

Цілком іншого характеру текст із назвою «Український вертеп». Як зазначено в короткій передмові, 1932 р. з ним ходили в селі Туркотині на Львівщині. Автор цієї передмови О. Лунь припускав, що це твір Ю. Шкрумелюка, а готував виставу голова товариства «Сокіл» Є. Поротько. Вертеп складається з трьох сцен. На відміну від попереднього дійства зі с. Кобиловолоки, тут простежується виразна лінія різдвяної історії про народження Ісуса Христа, але сюжет трансформовано таким чином, що герої мають головно український колорит, відображають характерні риси різних етнографічних регіонів України.

Починається дійство церковною колядою «Добрий вечір тобі, пане господарю» та привітанням господарів від пастушків. Цікаво, що в цьому вертепі є аж сім пастушків, які представляють різні етнографічні регіони України, зокрема Надніпрянщину, Волинь, Буковину, Закарпаття, а також українців із Канади, Америки та Австралії. Кожен із цих персонажів намагається всіляко наголосити на тому, що всі вони, брати-українці. Так, українець з Америки проголошує: «Я з Америки хлопчина, В мене мрія теж єдина: Разом з вами, мої браття, Україну будувати» [6: 7-8]. Символічно, що в творі є образи представниць столиці України – Києва, яка об'єднала всі регіони. Киянки також вітають новонародженого Ісуса і в подарунок йому несуть сніп пшениці, щоб випросити кращу долю для України.

Актуальність цього сюжету і в тому, що як і в 1920-1930-і, так і наприкінці 1980-х років, українці особливо гостро переживали процеси становлення національної ідентичності, популярними були й ідеї соборності нації, а відтак і боротьба за утворення незалежної держави зі столицею у місті Києві. Власне, ідеї об'єднання всіх регіонів України задля здобуття державної незалежності й є провідними у цьому вертепі. Кожен персонаж «розуміє» свою неповторність як представника етнографічного регіону, але водночас відчуває приналежність до єдиного українського народу, уболіває за долю своєї нації, глибоко переймається її проблемами.

Цікавою є друга сцена вертепу – зустріч пастушків із Іродом. У сучасних вертепах образ Ірода переважно подано як царя, який своїми хитрощами намагається знайти і знищити маленького Ісуса, а згодом, коли його план зазнає краху, вдається до жорстоких заходів – наказує вбити всіх дітей в околиці. В «Українському вертепі» Ірода змальовано як жорстокого, сердитого царя.

Найявний у цьому дійстві й такий досить поширений вертепний образ, як Біда. Це цілком фольклорний персонаж, представлений у різних жанрах, зокрема в монологічних оповідях, казках і пареміях. У вертепних текстах Біда (вона є антропоморфною істотою), як правило, символізує різні суспільні труднощі. Із цим образом традиційно пов'язували й теми злиденності, бідності народу, який єдину надію мав на Спасителя, бо лише той може побороти Біду, не дати їй панувати у світі.

Досить схематично подано образ Смерті. В її діях нема динаміки, на сцені вона з'являється якимось спонтанно, її вчинки й репліки сюжетно не вмотивовані. Її роль

власне зводиться до того, що вона стинає голову Іроду, душу якого забирає Чорт, і всі разом йдуть у пекло.

Фінальною частиною вертепного дійства є прихід Ангела, який віншує хату миром і спокоєм. Його змінюють пастушки, четвертий із яких засіває хату й бажає людям достатку, а насамкінець зі своїми гумористичними побажаннями виступає Жид. Завершується вертеп колядою «Небо і земля нині торжествують».

Цікавим є й текст вертепу Народного дому міста Ходорова. Його надіслала М. Медверецька, час запису не зазначено. Це значною мірою літературно опрацьований текст, в якому діють не лише традиційні, а й історичні персонажі (князі Володимир, Ярослав і Роман, а також козак і стрілець). Це свідчить про те, що твір пов'язує сучасне й минуле України, врешті, відгукується на злободенні питання сучасності.

У вертепі з Народного дому міста Ходорова виведено образи трьох пастушків – українських верховинців, які прийшли привітати новонародженого Ісуса. Вони спустилися з високої полонини, де «ялиці, наче свічі-чарівниці, буйні вітри віють плаєм» [6: 10]. Кожен із них розповідає про те, звідки він, змальовує красу природи рідного краю, яку ніхто не переплутає з іншою місцевістю. Український колорит простежується і в таких непомітних на перший погляд фразях, як «я з дива з рук пустив аж дудку» [6: 10], підкреслюючи національну своєрідність українського пастушка, який на своїй дудці виграє карпатські мелодії.

Дуже цікавим є висвітлення теми народження Христа – вона просякнута українським колоритом. Вертеп органічно розкриває цю радісну подію, яка хоч і відбувалася далеко від України та й давно, але й тепер тішить і чарує. Українські пастушки зрозуміли, що сьогодні незвичний день – народився Божий Син, який принесе радість і кращу долю українському народові:

Тепер ідїть у Божий час,
у земляньку свою родинну,
бо там народжуєся для вас,
І Київ стане Вифлеємом» [6: 10].

Образ Звїздаря відомий у різних записах вертепів, однак у цьому тексті він має своє особливе значення. Це не просто Звїздар, який освітлює дорогу, це освітлювач духовної, Божої дороги. Праобразом Звїздаря тут є Просвіта, яка лікує духовний зір народу: «Я світло Просвіти й Науки» [6: 11].

Замість традиційних трьох царів зі Сходу у цьому вертепі виступають три князі українського народу: Володимир, Ярослав і Роман. Вони приносять Спасителєві українські подарунки. Володимир заявляє: «Плід пїль і лук своїх багатих, принїс я золотї колоски і в серці синячу небесну», Ярослав принїс «перли слїз, мойого бїдного народу», а Роман складає «миро душ тривожних Твоїх все відданих людей» [6: 10]. Провідною темою монологів князїв є страждання нещасного народу та прохання об'єднати його, «щоби прийшов один лиш пастир, щоби було одне лиш стадо» [6: 10].

Після князїв із приходом Цигана, Циганки, Ірода та його воїнів урочиста, серйозна частина трансформується в інтермедійну. Ірод традиційно зображений як жорстокий цар, який, прагнучи знищити новонародженого Ісуса, наказує вбити всіх малих дїтей. Комічна ситуація виникає тоді, коли воїн запитує в Цигана, де ж народився Ізраїльський Вождь, на що циган, не почувши добре, про що його запитали, відповів: «Вош народився в мене на голові» [6: 11]. В образі Цигана показано хитрого, але водночас боягузливого персонажа. Його мова пересипана жаргонїзмами, що робить його цілком сучасним персонажем. Як бачимо, на запитання про народження Месїї він таки не відповів – спершу прикрився тим, що не дочув, про що питають, а згодом удав, що не зрозумів: «Хоч берїть мене до суду – кон-

тингент [себто податок – М. С.] здавать не буду» [6: 11]. Циганка, переживаючи за його долю, просить його прочитати те місце з Талмуду, де йдеться про народження Ісуса. Хитрий Циган навіть у такій ситуації намагається збаламутити Ірода та його воїнів: «Ось тут написано, що Месія народився... Зараз-зараз – може, в Києві чи Львові, Тернополі чи Кракові...» [6: 11]. Обізнаність вертепників із відомими українськими містами дає змогу застосовувати прийом зміщення географічних широт.

У Ходорівському вертепі Жид з'являється у класичному амплуа: це гендляр, який намагається продати цілком непотрібні або зіпсовані речі чи напоїти відвідувачів у корчмі горілкою. Оскільки історично склалося так, що євреї тривалий час займалися торгівлею й шинкарством на території України, то й у фольклор вони увійшли у своєму традиційному для українців образі.

Цікавою у вертепі є функція Стрільця (його сприймають як сучасну версію запорожця), який змальований як мужній воїн. У діалозі зі Смертю Стрілець намагається взяти участь у війні за українську незалежність: «Досить нас скосила ти на фронті тифом» [6: 11]. Те, що він не розповідає про війну, зумовлене тим, що про яскраві суспільно-політичні події не переповідають, а лише згадують. Важливою є передусім їхня оцінка персонажів, що додає творові актуальності.

У давніх лялькових і живих вертепах чітко дотримано класичної побудови драми, зокрема того, що вертепні персонажі мали такі риси характеру, які до кінця дійства не змінювалися. У новочасних вертепах часто спостерігаємо уже певну динаміку зміни характерів вертепних персонажів, що зумовлено, очевидно, сучасними літературними тенденціями та актуалізацією змісту. Відтак бачимо, що Іродові воїни, знайшовши шопку, відмовляються виконати наказ свого царя, заявляючи, що Христа вони не дадуть у «Іродові руки». Смерть, яка спершу була негативно налаштована щодо Стрільця, Князів наприкінці дійства визнає силу Месії і стинає голову Іродові.

Прилаштований до українських умов і момент наказу Ірода воїнам убити дітей. Як бачимо, що в вертепі зміксовано різні часи і різні національні уявлення. Традиційна євангельська історія про Ісуса як живого Бога накладається на українські реалії, побутові умови та особливості суспільно-політичної обстановки. Тому Ірод наказує шукати Месію в Криворівні, «що в українських Карпатах», а далі «хай лишають свої вівці І мандрують у Чернівці, І в Одесу, і в Херсон, А з Херсона аж за Дон. Хай дітей всіх позбирають, В Чорне море хай кидають!» [6: 11].

Фінальна частина вертепу складається із віншувань пастушків і князів, а також маленької сценки з Козою. Тут ідеться про те, що як і в багатьох фольклорних текстах та інтермедіях Циган продає коня або козу, яку в когось украв. Очевидно, ця сценка з Козою походить із Новорічних звичаїв ходіння з Козою, оскільки має характер імпровізованого продажу обдертої Кози молодому Козакові за великі гроші. Коза пританцьовує, розповідає про те, як вона буде частуватися пампушками. Врешті Козак опам'ятався і вигнав Козу з Циганом і Чортом. Завершальне вітання Віншувальниці сповнене прославлення Новонародженого Месії та побажання усього найкращого для господарів і всього дому. Насамкінець усі колядують «Во Вифлємі нині новина».

Наявність патріотичних мотивів є досить поширеною тенденцією вертепної драми ХХ ст. Коли лялькові вертепи мали більш розважальний характер, що зумовлено тісною пов'язаністю з інтермедіями, то живі вертепи були спрямовані передусім на прославлення новонародженого Ісуса, утвердження перемоги добра над злом, єдності українського народу, адже реалії боротьби народу за незалежність. Ходорівський вертеп власне й є прикладом патріотичної драми із введенням історичних постатей, надання їм очевидного символічного значення. Розкриттю теми у вертепі сприяє створення нових характерів персонажів, які проголошують

ідеї, суголосні своєму часові, переосмислюють традиційну різдвяну історію з погляду сучасності.

Важливим у вертепній драмі є її пісенне наповнення, оскільки у вертепному дійстві істотну роль відіграють і коляди, колядки та народні пісні, які введено у сценарій. У Ходорівському вертепі цікавими є дві колядки, перероблені з відомих церковних коляд, зокрема на мотив «Небо і земля» – «Отворіть двері» та «В Вифлеємі десь Марія Пречиста» – «Сталося велике чудо серед нас». Перша колядка є вступом до вертепу і пісенним проханням впустити вертепників до хати, щоб вони розповіли про те, як вітали Господню Дитину. Власне характер і стиль вертепу виразно розкриває друга перероблена колядка, в якій провідним є мотив кращої долі для України: «Як зійшло спасення світа в ясині, так зійде зоря обнови Вкраїні» [6: 10]. Колядка утворює дух очікування змін для українського народу, який принесли пастушки від Божого Дитяти. Це, власне, і є провідним мотивом цього вертепного дійства.

Вертеп із села Мурованого Пустомитівського району. Текст цього вертепу надіслав В. Манчевський. Дійство розпочинається традиційним вступом, в якому з проханням пустити вертеп у хату звертається Циган. Це досить незвичний початок, адже з такими словами до господарів переважно звертаються пастушки, звіздар або віншувальники, а не Циган, який є комічним персонажем.

Цікавою постаттю вертепу з с. Мурованого є Лірник, в образі якого поєднано різні історичні реалії: це передусім характеристика народного лірництва, що зникає, а також виразна демонстрація живучості народних традицій і в ХХ ст. Закономірно, що Лірник тут оплакує не козацтво, а нове історичне явище – стрілецьтво: «Та де лиш могилку стрільця зустрічаю, там стану і славу борцеві співаю» [6: 13]. Образ Лірника неоднотипний, набагато складніший, ніж у давніх лялькових вертепах. Свідченням цього є те, що ми маємо про нього досить різнобічну інформацію. Так, із розповіді Жида дізнаємося, ім'я Лірника – Пилип, знаємо про те, що свою сім'ю він втратив через зловживання алкоголем, тепер Лірник покався: «Ні, не п'ю твоєї отрути!

Жінка моя, діти мої...
Аж тепер я вже узнав,
Що я жінку, діти мав,
Аж тепер я зрозумів,
Що я жити не умів» [6: 13].

Як і в інших вертепах, тема народження Святої Дитини поєднується з національними, патріотичними мотивами. У вертепі з Мурованого роль релігійної, патріотичної та побутової лінії органічно об'єднані в одне дійство, вони переплітаються, а тому неможливо виокремити основну лінію. З однаковою силою звучить «до вертепу поспішайте – Сина Божого вітайте» і «може, зволить Україні кращу долю дати» [6: 13]. Цікавим є момент приходу Жида та його побутовий діалог із пастухами. Жид прибігає переляканий, бо за ним «аж сто вовків гнало» [6: 13], але згодом, як виявилось, це було мишеня. У вертепному дійстві використано й інші фольклорні жанри, зокрема небилицю та загадку: «А що то ходило: саме сіре і мале, а хвостик, як шило?» [6: 13]. Це було звично для вертепу – у давніх лялькових вертепах часто зустрічаємо й інші фольклорні жанри, зокрема жартівливі пісні.

Як уже йшлося, у вертепах часто відчутна реакція народу на певні події, які відбуваються у світі, у суспільстві, ставили злободенні, актуальні проблеми. Так, пастухам у вертепі цікаво знати, чи ще десь відбувається війна, а тому про це вони запитують у Жида. Він кидає жартівливі фрази про свою «війну» з Грицем: «Так мене побив він в плечі, що аж горб наріс!» [6: 13], і розповідає, водночас, про ре-

альні події: «Ви теж бігли перед бунтом, що вибух в Китаю? Як і в вас, так і в нас бунтуються люди?» [6: 13].

Децю незавершеними, на мою думку, є образи Ангела, Смерті та Чорта. Вони з'являються лише наприкінці й мають коротенькі слова, які сюжетно не пов'язані з дійством. Наприклад, Чорт з'являється тоді, коли Смерть зрубала Іродову голову, й проголошує, що він зараз буде пити і всіх бити. Його репліка практично ніяк не пов'язана із сюжетною ситуацією.

У фінальній частині всі співають коляду «Слава Богу, заспіваймо», і Жид усім віншує.

Цей вертеп цікавий оригінальним набором персонажів, а також використанням інших фольклорних жанрів.

Вертеп, який записав у с. Головецько Сколівського району вчитель Ярослав Керд. Цей вертеп також складається зі вступу, основної частини та закінчення. Однак якщо в попередніх вертепах вступ був досить лаконічним, то в Головецькому вертепі досить розлогий. Вертеп розпочинається з коляди та доброї новини, яку приносять два Ангели. Зі вступним словом приходять і пастушки, які просяться до хати заколядувати. Традиційними є образи трьох царів, які проголошують відомі євангельські слова про потребу вклонитися новонародженому Владиці. Важливим персонажем є Козак, який уособлює український народ, що пережив численні лиха, зокрема монголо-татарські навали, війни з поляками, москалями, втечу з неволі, а тепер шукає кращої долі для себе та своєї Батьківщини. Козак виконує пісенну імпровізацію «Вже більше як літ триста козак у неволі», яка передає дух давнини, дух пережитих давніх подій.

Цікавою є сценка зустрічі комічних персонажів: Мошка, Чорта і Цигана. Вони органічно вписуються у сюжет вертепу і розігрують перед глядачами окреме дійство – змовляються про те, щоб більше шкодити людям, хто кого буде підтримувати. Закінчується все традиційним танцем і вигнанням нечисті з хати.

У вертепі заявлено важливу соціальну проблему – алкоголізм. Ангел звертається до людей зі словами про винагороду для того, «хто горілку не буде пити, корчму буде обминати» [6: 15]. Реакцією Мошка було велике здивування: «Чуєш, що воно сказало? Щоб хлоп пити перестало!» [6: 15]. Тут у розмову втручається Чорт, який заспокоює жида і каже, що візьме під свій контроль ситуацію і буде агітувати людей, щоб ті пили горілку. Як бачимо, тема висвітлена досить розлого, її зусебіч зачіпають кілька персонажів вертепу. Це ще один доказ того, що народна творчість гостро реагує на актуальні проблеми, і в таких творах народ намагається висловити своє ставлення до того чи іншого суспільного явища, оцінити його.

Образ Ірода у Головецькому вертепі децю лаконічний, оскільки відсутня традиційна для багатьох вертепних драм сцена, коли Ірод наказує своїм воїнам вбивати немовлят. Тут цей наказ він віддає Смерті, яка замість того, щоб згубити всіх добрих людей разом із Немовлям, стинає голову самому Іродові. На завершення дійства Ангели та Козак віншують господарів добром і виходять із колядою «Славу Богу заспіваймо».

Цей вертепний текст відомий у багатьох варіантах, зокрема й виразніше пристосованих до сучасного життя. Можливо, саме цей текст і став основою подальших переробок у 1990–2000 рр. та інтерпретацій, оскільки газета «За вільну Україну» була досить популярним виданням.

Вертеп у трьох діях (запис за народними традиціями Василя Хомика). У вступній частині вертепу після хору перед хатою з'являється звіддар із пастушками з традиційними словами про народження Месії. У цьому вертепі важливою є роль Ангела, яка в інших текстах переважно обмежена віншуванням чи короткими репліками на захист позитивних персонажів. Тут наведено діалог між Ангелом і Чортом, в якому перший натякає на «інший час», коли вже буде не під силу нечи-

стому керувати народом. На актуальні суспільні теми висловлюються й три царі, як розповідають про те, що «сам народ, як віл неситий, біжить скоріше до корита [...]». В хомут чужий запахали шії раби зневіри, гречкосії, за тепле стійло, ситий живіт покірно носять лютий гніт» [6: 24]. Темою вертепу є засудження покори народу, критика того, що колись мужня, войовнича нація змирилася з рабською долею, навіть не прагне боротися за свободу, а покірно служить ворогові.

Актуальні теми порушують традиційні комічні вертепні персонажі Мошко та Сара. У державі відбулися вибори, які стали вирішальними щодо вибору шляху на подальші п'ять років життя народу. Тому в уста цих персонажів вкладено слова про цю подію: «Віжшіш, хлопі подуріли: На виборах поб'єділи», «прийде Ірод – всех за грати, демократов, демагогов...» [6: 25]. У сучасних вертепах тема виборів і пов'язаних із ними процесами та змінами в суспільстві стає все популярнішою, адже народ ніколи не стояв осторонь політичних процесів, а завжди брав активну участь у суспільному житті.

У вертепному дійстві окреслено ще одну насущну проблему сьогодення – тему боротьби за свободу. Царі, розмовляючи з Іродом, кажуть про справжню свободу, якої прагне народ, а не її ерзац. Відомо, що в Радянському Союзі свобода була лише декларованою і не мала нічого спільного з реальним життям. Вертеп проголошує, що «країна без свободи – це тюрма для всіх народів».

Цікавим є образ царя Ірода. У більшості вертепів Ірода вбиває Смерть і потім Чорт забирає його в пекло, або ж Ірод сам собі заподіює смерть. У цьому вертепі Ангел піднятим хрестом проганяє всю нечисть. Така сценка, очевидно, виникла під впливом християнського віровчення. Коли образи Смерті й Чорта є виразним плодом народної фантазії, то мотив сильної дії хреста має книжно-релігійний характер, про що свідчать практики отців-екзерцистів, які Божою силою хреста виганяли бісів.

У цьому вертепі, як і в деяких інших, виведено образи представників різних етнографічних регіонів, зокрема Гуцулки, Бойкині та Лемкині, які символізують етнографічну розмаїтість єдиного українського народу, який має одну мету – прохання Божої ласки для рідної землі.

Останні два вертепи з цього «Додатку» є авторськими: перший написав Григорій Різник, а другий Ірина Калинець. Тут можемо вести мову про використання у літературі фольклорних сюжетів і мотивів, взаємопереплетення цих двох видів творчості. Щодо вертепу – це тема окремої спеціальної розвідки.

Як бачимо, вертепна драма є тим жанром українського фольклору, який безпосередньо пов'язаний із життям народу, відображає його повсякденність та одвічні клопоти, прагнення до добра і свободи. За твердженням О. Ошуркевича, модифікаціям жанру сприяли «суспільно-політичні причини: вихід України з-під колоніальної залежності від Росії, становлення її на шлях вільного, демократичного розвитку» [4: 13]. Закономірно, що вертеп висловлює надії на кращу долю для України, прагнення об'єднати національні сили для боротьби зі «злом», віру в радісне майбутнє для Батьківщини. У вертепній драмі ХХ ст. нові ідеї, образи й елементи органічно поєднано з традиційною формою народного вертепу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волицька І. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця ХІХ – поч. ХХ ст. – К., 1992. – 140 с.
2. Галаган Г. Малоруський вертеп // Киевская Старина. – 1882. – Т. IV. – С. 9–38.
3. Рєзанов В. Драма українська. Старовинний театр український. – К., 1926. – 203 с.
4. Різвняний вертеп на Волині / Записи текстів, упоряд. і вступ. ст. О. Ошуркевича. – Луцьк, 2009. – 72 с.
5. Ріхтман-Аугуштин Д. Доля народної культури // Народознавчі зошити. – № 4 (22). – 1998. – С. 451.

6. Український вертеп // За вільну Україну». Додаток до газети. – Львів, 1991. – 32 с.

7. Федас Й. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX–XX ст.). – К.: Наукова думка, 1987. – 184 с.

The Christmas Performance Drama in 20th c. Western Ukraine: Ideas, Images, Plots

Marta STEFURA

The article analyzes the texts of the 20th c. folk vertep [Christmas performance] drama, generalizes images and ideas present in the texts. The author states that the Ukrainian folk verteps are characterized by a combination of traditional forms with the topicalization of present-day life events. It is due to its ability to modernize that this folklore genre is still evolving and productive. The performance drama, like no other genre of Ukrainian folklore, is directly related to the life of the people, reflects the primeval striving for good and freedom. In an accessible form the drama in question highlights hopes for a better fate for Ukraine, desire to unite national forces to fight "evil", faith in the happy future of Ukraine. The object of the research comprises six texts of folk verteps, published as supplement to a winter issue of the newspaper "Za vil'nu Ukrainu" in 1991.

Keywords: the performance drama, tradition, folklore, text, idea, image.

Вертепная драма в Западной Украине XX века: идеи, образы, сюжет

Марта СТЕФУРА

В статье проанализирована западноукраинская народная вертепная драма XX века, в частности ее идейный и образный уровни. Автор отмечает, что в украинских народных вертепах прослеживается стремление сочетать традиционные формы и информацию о событиях современной жизни. Именно благодаря своей способности откликаться на актуальные события этот фольклорный жанр живет и развивается в настоящее время. Вертепная драма теснее и непосредственнее, чем какой-либо другой жанр украинского фольклора, связана с жизнью народа, поскольку отражает его извечное стремление к добру и свободе. В доступной форме в вертепной драме проявили себя вера в счастливое будущее Украины и стремление объединить национальные силы для борьбы со «злом». Материалом исследования послужили шесть текстов народных вертепов, опубликованных в приложении к зимнему выпуску газеты «За Свободную Украину» в 1991 году.

Ключевые слова: вертепная драма, традиция, фольклор, текст, идея, образ.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2011

Прийнята до друку 22.11.2011

Нові книги

Дайни: Латиські народні пісні / Упор. і пер. із латиської Ю. Садловський. – Львів: Астролябія, 2011. – 128 с.

Дайни – латиські народні пісні, які чимось схожі на коломийки, що-правда, зміст їхній далеко не завжди веселий. Хоч вони і короткі – лише чотири рядки – але це цілий народний епос, цілий світ. Дайни оспівують усі стадії життя людини від народження до смерті. Саме через них можна зрозуміти душу латиського народу. У них відображена народна символіка, яка характерна для обрядів і звичаїв, а також пантеон прадавніх богів: богинь долі та життя – Лайми та Марі, Перконса зі своїми синами та Сонця зі своїми доньками. У книгу ввійшли україномовні переклади найвиразніших зразків латиських народних дайн. Із понад мільйонного корпусу коротеньких народних пісеньок відібрано стільки, щоби в уяві читачів витворилося чітке уявлення про народнопісенну творчість латиського народу. Поетичні мініатюри, складені на землях Латвії, уперше в такому обсязі стають доступними для українського читача.